

2-ги арын 1984 ч. сентябрь 16

ЧЕРНИҢ НОГААН ЭРТИНЕЗИ ДЭЭШТИГ, КӨСКҮ КЫЛДЫР

Арга-арыглар кургак черин түштүк бир кезини ээле-
нишээр, кайрагыч уулуг дин-
гич система боюнча бистин бай-
лавысты, Черни динг айма-
нарга таарымчалык байла-
дым тодаралып турар. Арга-
арыглар эвээжиз туудум дин-
гич бойдустан агаар-бойду-
стун халалтыг уруктарына
уудур туржур аргам улам ку-
дулап турар. Черни уулуг но-
гаан шыманын онзагай
ужур-дуудым ийде. Оон ки-
жиге, бойдука берип турар
чагай кечиктерин долузу-
биле тодаралып ам безин бер-
ге.

Амдырал-туртталгага арга-
арыгнын агам, улас ажил-
агынга оон улам өзүп тур-
ар хергелес бистин чурту-
вустун арга-ыяш ажил-аг-
ынмын кол уланымкын
тодаралып турар — деп, СЭТА,
нык корреспондентиз-биле бе-
селазыпта ССРЭ-нин Арга-
арык куражыл-агынмын дар-
газ А. Зверев чугалаан —
Арга-арык ажилдакчылары-
нык бири хергелес соруагыз

болза нугаан байлакты иде-
гелди камгалаары болгаш
улам көүдөдир, эң чөптүг
ажылдакчылар. Ол дээрге
чүдө профессионал хүлээлге
энес, а арга-ыяш хойлу-
дулазын үндөшкөндө
быжылгай дурум-дур.

Бистин арга-арыгларымыс —
Төрөн чурттуң национал
эвээртинмес байлаа, үнелиг
ногаан шыгжамы. Чурттуң
девиксээрлерин чартым ээле-
нишээр, ол делегейнин ийш
курлавырларын дөрттүн бир
кезин бооп турар. Чыл бур-
де мий белекелес бисте хө-
чөк уулуг хемчээлдиг — 400
миллион кубометр чедип тур-
ар.

Кандыг-лаа ажил-агынга
ийштин ажилдакчылары, чам-
дык таарымчаларда шуут со-
лутунамыс делегейнин дыка
хөй девиксээрлеринде арга-
арыгларга халап болган.
Оларын шөдү кыска хууса-
нык дуртууна барык ийи ка-
тап кызыртыган. Тропиктик
ажылдакчылар (изгич черлерин
шыргай арыглары) конуг

дүргөн чини турар — минута
санында-ла чер кырында 20
гектар дунгилер ууттатты-
нып турар. Оларын 40 хуузу
ам чок. Бойду камгалаа-
нык бүгү-делегей планарында
аргача арга-арыгларын ы-
чап борбазы дээр сагыш чо-
көз аргача түс болза, ам бар
арга-арыглар удаас төсө
ийик. Ийдыг чоруктуң ур-
жуктары санап шыдаары
берге.

Бистин чуртуушта ийдыг
чорук турбас. Ногаан арга-
арыг улам калбарып, байлак
шып турар. Чыл аял-биле
ортумак немелде өзүм ужуруп
ап турарымын хемчээлдиген
элээн уулуг бооп келген
ССРЭ-де арга-арыгларын
оолутуп турары ужуруп ту-
рарында элээн үе иштинде
хөй бооп турар. Сөөлгү чы-
ларда безин миллион гектар
черлерге немей оолутулган
кылган. Чигээ, Воронеж,
Москва областтарда, Белорус-
сияда арга-арыглар ам 70—

100 чыл мурунда турганмын
бодарга көүдөз. Бистин
девиксээрлеринде арга-ары-
глыг кезээ 36 хуу четкен.
СЭКП-ниң XXVI съездин-
иң шимитирлеринге дүүштүр
арга-ыяш ажил-агынмын со-
саал чок болгаш чөптүг
ажылдакчы шилчидеринин
принциптеринге үндөшлөп чо-
рударыч ажил боттанып
турар. Чурттуң агроцелтур
комплексинин чарыбас ке-
зээ болушан, арга-ыяш
ажыл-агынмын интенсивтиг
херге шилчээр. Арга-арыгны
катап тургустурар селекция,
генетиктиг үндөшлөп шилч-
дип турар. Дика хөй арга-
арыгларын кат-чымистиг сар-
ызымыг кылдып катап тур-
гузуп турар. Келер үеини
арга-арыгларын эң дүргөн
шынарлыг үнө ийдыг херге,
леринин схемалары тургусту-
рган. Ийш оолутулганмын
үрөзин ажилы кол-үндөш
кылдыр ап турар апаган-
Оларын кол кезин хады

Республиканың амдыралында уулуг байыраал —
Совет Эвелеянин составына Тываның эки тура-биле
каттышканын 40 чыл онга чедир үе не-
дее аркан. Бо бригадалар, эвенолар «Совет Ты-
маны» 40 чылга — шалым 40 недела» деп база
СЭКП Тыва обкомунун IV пленумунун сентябрыны
шалымч ай кылдыр чарлаан кыйгырларын адаа-биле
планын оннааларын чедикшигин күссөдөз дээр
кеженин үжүн чедип чурттап эркеннесп. Ол. Шалым-
чы ол эвеледе хойрайны улетпур бугурагелеринин
ажыл-ишчилеринин ортузунда куш-ажымч маргалаан
нык көскү агитацияны дууза-биле канчаар чырыдып
турармы?

Көскү агитациянын кижи-
лерге салдар чедир, олар
нык куш-ажымч хей-адым
көдүр аргалар хөй тала-
лыг. Лоуун, плакаттын «дылы-
биле» ажилын чоңу мар-
кис-ленинин мировоззренеге
совет патриотизме болгаш ин-
тернационализме кижизилеп
чоңу он бирги беш чылдан
дөрткү чылынмын планын
даалгаларын чедикшигин
күссөдиринче, Совет Тыванын
40 чылын төлөптүг уткуурун-
че, кажан-даа, каа-даа со-
циалисттик сагыла-чурун
быжылгаарыч, куш-ажыл-
дым бугурукчулун бедиле-
ринче ол кийгирар ужурут.

Бистин бөгүнгү амдыралы-
ныста көскү агитация чугула-
ролду ойноп турар. Кийги-
рыг сөстөр, лоууннар, плакат-
тар чок, социалисттик чарыш
тилекчилерин, муракчыларын,
көргүсөп, стенилер, көргү-
зүп, хүндүлөп сымбаралары
астымаан бугурагелер, ал-
бан черлери, организациалар,
куш-ажылды коллективтер
чок. Кызылдын даараналга
федерализм. Оон иштик де-
ридезин, ийде көскү агита-
цияны ажилдакчылар турар
хергерин чугалаан-ла, оон
фасадында уулуг пано бо-
гаш бажым кырында чырып
турар кылдыр кылган лоуун
чүдө хойрайны эвес, респу-
бликанын пла-бугу районна-
рында Кызылга кезип турар
чурткачыларынга безин элэ-
н, көскү. Бо коллективтин
куш-ажылды чедикшигин, оон
амдыралын каным-даа та-
йылдыр чокка көскү агита-
циянын дууза-биле бил-
ип болур. Ол шыкш «Туу-
механизация» трестин. № 14
механизация эргелелинде «Ты-
ра суг тууду» трестин авто-
базамында көскү агитацияны
чедикчил ажиллап турар.

Совет Тыванын 40 чылга
улетпур көскү агитациянын
ишчилерин, дөштөтин бедиле-
нишээр, лоууннар, плакаттар
кылдыр тургусту, оон чартып,
улам сымбараларын талла-
нык-биле көрүлдө-конкурсу
тур СЭКП хосроом чыл эге-
линде чарлаан. Ийчээ-даа
хорайны улетпур, бугураге-
леринде, элээн черлеринде, орга-
низациаларында болгаш куш-
ажылды коллективтерде бо
таала-биле байлак чогур не-
гелдезинге ам-даа четпес. Чам-
аркан адым кижини бир,
ийи ажил хүнүг үскени, чо-
лаачы Ю. Глухих, слесарь А.
Шойдун, В. Маады, В. Вагин
олар эвээртер сергелер черге
хонган дээр тус-тузунда чо-
гуур хемчег алышкан. Ю.
Глухихта куду телевизир
слесарь ажилыне шилчипте,
слесарь А. Шойдун эвээр-
таловун алыр эргезин бир ай
хуусада кызыккап болгаш
прогуд кылган дээр ол хүн-
үг элчегилг шөлөзөндө ка-
зыткан.

«Туду кезектери» комбинат,
В. САТ,
«Шинин» корп.

Вашингтон. Космос
делегей месидежикшигинин
шөдү эвес, а тайбы казы
ажылдакчылар чаргай чам-
дыг болуп ужурут. АКШ-
нын даштым херектер тала-
зы-биле сенат комиссиянын
хурамына оон хөй киржикчи-
лар чүс чугалаан болгаш
ийдыг түнөлдө кылган. Рей-
ганин администрациясым-
ла дөштөр аргамы дыйы чору-
дарыга белекенип, комсомул
яролуг чекестен хостуг бо-
лурунмын эргекчө чугалаан
амга чедир медем билбээр-
дир-деп, сенатор Пелл чуга-
лаан. «Америк космос програм-
маларын милитаризастар та-
лазы-биле хемчөл чок хөй ку-
женишчилерин А бажым
кылмы турар-дыр»-деп кон-
гресс кижигиш Ливай ме-
делгез. Спутникке үдү чеп-
сектиг шөлөзөндө болган ону
бодарын хорур дугайында
ССРЭ-биле чугалажышкын
ларын эгелөөнө кылды-лаа
базым. А бажымны амга
чедир кыл-базыга сетип ду-
рушкын оон меделгелинде
көргөлдөз.

Канберра. Австралия-
нын хөмүр-дүз бугурагелер-
инден ажилдакчылар мас-
сал-биле үдүрүп турарыга
уларыншыктын чыккалы
Канберра хойрайга болган.
Канберра болган Муруу
Уэльс штаттарыны үш хөмү-
р-дүз бассейнерин шактыла-
нык чыккалыг кижикшенер.
Чүдө чылын безин Муруу
Уэльс штатта хөмүр-
дүз шактыларын 1500
ажылдакчылар «бугурагелерин
национализастык» дээр
чылаа-биле ажиллап улар-
гыт.

(СЭТА).
3-кү арым 1984 ч. сентябрь 16

ЧОННУҢ ҮНЕЛИГ БАЙЛАА

Бистин республиканың бой-
дус байлактарынын аразында
чугула черин арга-ыяш ку-
лавырлары ээлеп турар. Ол
экономикалык болгаш социал
хөгжүлдө чугула роуду ой-
нап турар. Республиканын
чурткакы бүрүзүнө 30 гектар
арга-арыг оонажыр болгаш
бистин девиксээрлеринде
47 хуузу арга-арыг-биле шил-
тыган. Сонгу-чөөн кезеңде
арга-арыглар 60 хуу, барым
болгаш муруну районнада
11-ден 40 хуу чедир деви-
ксээрин ээлеп турар.

Чер кырында амдыралга
арга-арыгнын ажил-дуудузын
дугайында кижилер ийдыг-ла
хөй бодомын баар. А херке
кырында арга-арыг, нугаан
үнүштөр динг амдыралга эң
уулуг салдарыг. Бембүрэк
кырынын 8 хуузу ээлеп тур-
ар арга-арыглар хүн энергия-
зын сиңирбишээр, өргөнтик
бугурагелер. 33 хуузу,
күргак черге камарлыштар 67
хуузу берип турар. Лепин-
градтын арга-ыяш-техник
академиянын арга-арыг өс-
түрлеринин кафедралынын эр-
темендери профессор С. Бе-
ловтун удурутулгазы-биле арга-
арыг хире үнелиг болуп ту-
рарын санап удурутур. Бир
гектар нугаан үнүштөр чылаа
ортууза-биле үш тонна кс-
лороду ажиллап унүдөр,
ийча кс-лороду кылдыла арга-
арыг-биле 690 рубль түбүч ча-
рыдаш ап болур. Арга-арыг-
нын ажил-дууду чүдө агаар
арыглар, кс-лород берип ту-
рарында эвес. Арга-арыглар

агаар-бойдушту чымчадарына,
хеммерге сугарыны агамын
таарыштырып, хөрүнү хат
болгаш суг үргөзүшкыннен
камгалап, улас ажил-агынмын
га хергелээр ийштин, ам от-
тарын, ады-чөм продукту-
ларын үнө дээр болуп,
кижилерин кадымга чагай
салдарын чедирп турар.
Арга-арыг — Черин динг
амынаарымын, үнүш-бой-
дузуну кол турлаа, өзээ.

Ол бугу чугалаан чүдө-
лери кандаашкынныг агаар-бой-
душту бистин республикага
хамарыштыр чугалап, оон
ачы-дуудузын мычар үнелиг
болур. Республиканын хамар-
чылары улау-аньяа чокка ар-
га-арыгнын үнелиг, хүндүлөп,
хумгалатп көөр болза, бис-
тин арга-арыг байлактарымыс
улам немейер, көүдөзүр ийик.
Сөөлгү чылдарда арга-ыяшка
хумгалыг чоруктуң деиелел
өскөн өрттерин, анда алыс-
кын девиксээрлерин эвээжиз-
ниден безин көрүп болур.
Арга-арыг өрттеринге уду-
р районнада тургустунган ко-
миссияларын ажил-чоруула-
газы, аргача-массалыг ажи-
мы-лаа өрттерин бодурабзын-
че угааган. Бик-Хем, Эрзин,
Тады районнарында өртте
улау-демөөл комиссиялар бо-
талазы-биле эң түнөлдөрин
чедип агаар-Барын-Хемчик,
Току, Чоң-Хемчик районна-
ларда байдал экижээр,
идеикейл ажилдын чепсе-
зин херчелеп турар. Амгы үе-
де республиканын арга-арыг
өрттеринге уду камгалап ал-

банымда ужаар чүдөдү ки-
риштер уулуг күш мөөнөтти-
ген. Арга-арыг камгалаанын
хоочунары Ч. Аракчаа, Н.
Долаан, Д. Долак, Д. Мон-
гун, Н. Махнев, И. Чепкасов,
Р. Железин, Б. Ооржак, С.
Дарбажык болгаш өскөлөр-
даа бо албанын 40 чыл дү-
зүзүндө кайы хире хөгжү-
көлтөниг херчелер болуп,
ол ажилга боттарынмын тө-
лөйтүп улау-ам-лаа кири-
баша, ажиллап чоруудар.
Амгы үеин арга-ыяш ажи-
агын арга-арыг фондунун
девиксээрлерин болгаш арга-
ыяшты чөптүг, хөй язы со-
рулагы ажилдакчыларын
улау-ам-лаа бодурутур.
Минда кол чүл болза
арга-ыяш куражылдарын
эвээжизир эвес, а шыг
ажылдаш, улам көүдөдир,
немей өрттери болур. Бо
дээрге келер салгалар дугай-
ында партиянын болгаш
чазыктын сагыш салымчы-
нык база бир ийерил-дир.
1978—1982 чылдарда арга-
арыг фондунуң саналгазын
дан ап көргө, ол ченуу 3
мурун арга-арыг фондусу
оон агаар гектарга немешкен
бооп турар. Ажыктыг анык
арга-арыгтын хуузу 88 хуу-
дан 93 хуу чедир өскөн.

Оон-биле чертестир арга-
арыгтын улау ажил-агынмын
ийча ажилдаш база өскөн.
Арга-ыяш ажил-агынмын бо
чылдыг өс ажилдаш про-
дукция бугурагелерин хемчээ-
ли 104 хуу, тулуг хуузы
белекээрин 105 хуу, дилг

материалдарын бугурагелер
105,8, култура-амдырал ба-
за ажил-агынмын баранарын
бугурагелер 102,8 хуу күстө-
кен. Куш-жылдын бугурагелер
лун планга немей 1 хуу өс-
түр дугайында партиянын
даалгазын арга-ыяш ажил-
агынмын ажил күссөдир тур-
ар. Тес-Хемнин, Токунуң,
Каа-Хемнин ийш ажил-агын-
мын мурунку олуругда чо-
руп турар. Ийчээ-даа бис-
тин чедикшигинерин, чи-
жээ, Тандынны. Кызылдын
иштин чамдык ажил-агынмын
планын даалгаларын, хүлээ-
гелерин чедир күссөдир
ажылды организастарын са-
гыла-чурун улетпур деиелел-
ге тургустун болза, моон-даа
эки болур турган ийик.

Тус-тук ажил-ишчилер
Сут-Хемде А. Ховалыгин, Са-
рыг-Септе И. Жувановту,
Бай-Хаакта И. Яковлевти бо-
гаш өскөлөр-даа ак сет-
килдиг, бодуңу ажилында
бердигени дээр алап медег-
леп болур.

КАТ-ЧИМИС ОРАНЫНДА

Кат-химистер — кадыкшыла ажилыг, витамининг үнелиг
продуктулар. Тываның арга-ыяш ажил-агынмын ол продук-
туларын чыыр, өстүрер талазы-биле ажилды сөөлүг чылдар-
да көүдөдир, тускай участоктары оларга тускайлап, сал-
ажыл-агынмын хөгжүдүп турар апаган. Оларын эң баштап
гыз Кызылдын ийш ажил-агынмын Черни лесничествонун-
да кат-химистиг сад болур. Ында ам кат-химистиг үнүштөр
нын тарып өстүрер талазы-биле мергелдиг, турмуш ажил-
даан кадрлар бар. Чернииниң сады 120 ажыг гектар шөлдү
ээлеп турар. Продукциянын чыл бүрүдө күрүңө дуулаа-
даа турар. Културагү сад чыжырганазын тараан шөүл бе-
зин 100 гектар чедип турар. Эрткен чылын сад ажилын
коллектив 21 тонна чыжырганазын чымы, күрүңө ду-
жааган, оон чамдымын Бийскинин витамин заводунче чо-
руткан. Бо чылын чыжырганазы — ам шынарлыг ол үнелиг
катты эрткен чылдазындан-даа хөйүн чымы, дуураары
ны аргалары бар. Ийчээ-даа чыжыргана хүлөп алыр чер-
лерин чок болуп, чамдык организациаларын ону хүлөп
алырындан ойталап турары сад ажилдакчыларын дүвүрелдип
турар.

Черни садында чыжырганадан аныгда 5 гектар черде ра-
кетканы, 4 гада — малинаны, 6 гада — ийик-карааны, 2 гада
— вишняны тарып өстүргөн. Оортан чылда-ла ол каттар-
ны 7—8 тонна дүжүдүп өстүрүп ап, чымы, дуулаап турар.

ЧУРУКТАРДА: Черни садының чыжырганазы; ийде 20
чыл чыдам үеде ажиллап турар сад ажилдакчы Бүткээй
Күңчүмей (солагай талзында); кат чымчыкы Тамара Се-
даа.

ЧАА ӨЗҮМНЕР НОГААРАРГАН

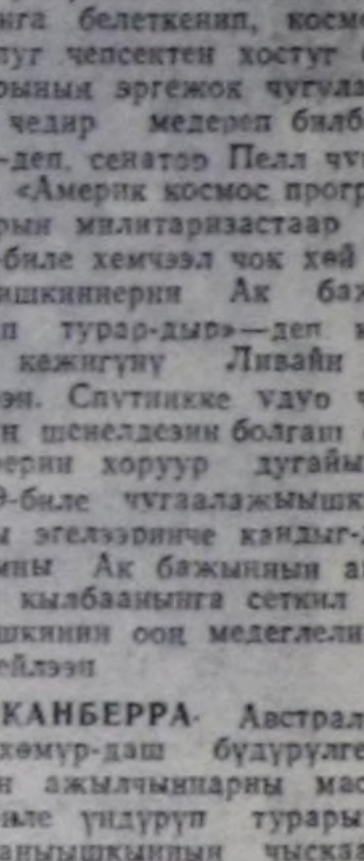
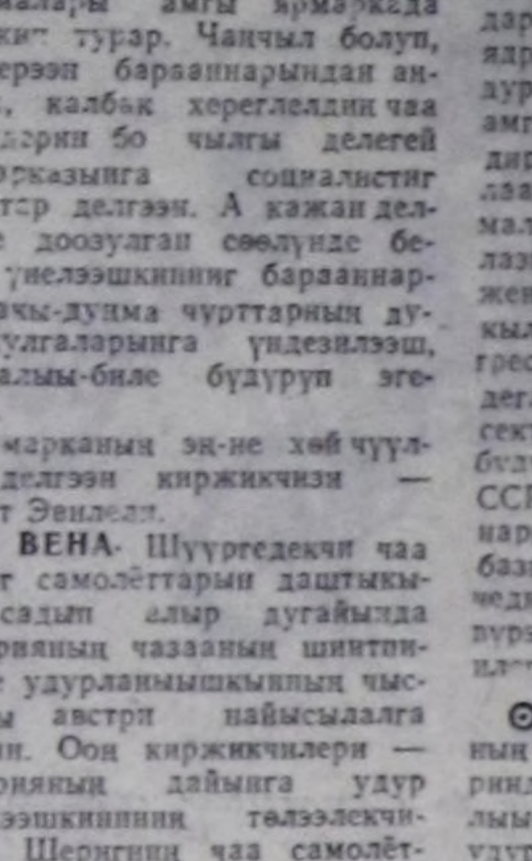
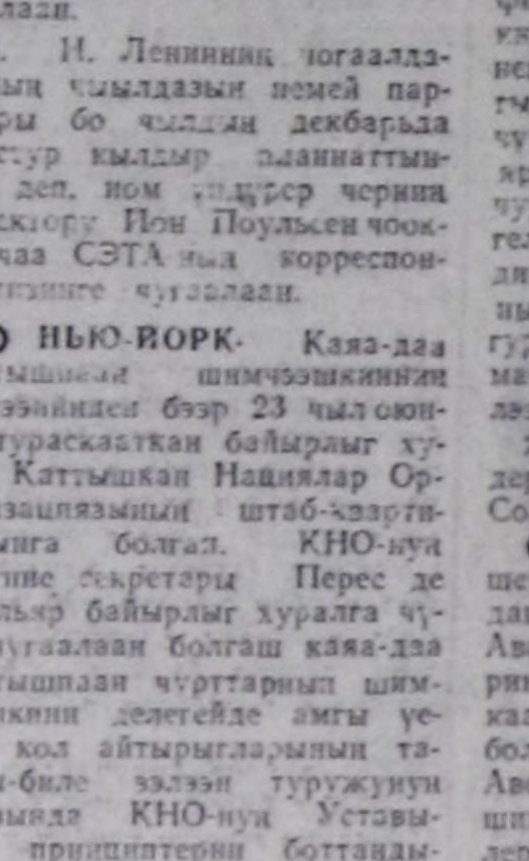
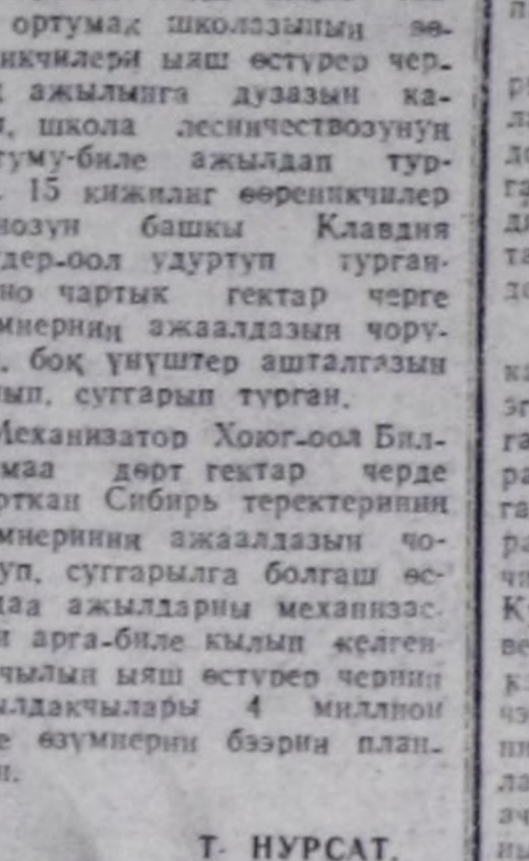
Улуг-Хем ийш ажил-агын-
мын ажилдакчылары арга-
арыгны болгаш бойдушту кам-
галаар, өстүрер дугайында
ССРЭ-нин хойлуларынга
дүүштүр ажилын тургузуп,
чаш мыштарын тарып өс-
түрер талазы-биле ажилдакчы
чыл бугураа тускай план ба-
гаар чорууда турар. Ыйыгыга
Чазыда үрөздөдө ийш өсүм-
лөр алыр черин ажил-агын
онзагай ут-шылдыг болгаш
макталдыг.

Өзүмнер алыр черин ажи-
лы хоочун ажилдакчы Пете-
Иванович Добров каш чыл
улаштыр уауртуп турар. Эңи
ажылы дээр ийш тарып өс-
түрер талазы-биле арга-дур-
жугаларын өөртүнө күзөлдө-
биле дамчыдып берип, ажил-
га үлгөрин көргүзүп турар.

Оон-биле кады манча Ча-
ты ортумак шөлөзөндө эр-
кенчилер ийш өстүрер чер-
ни ажилында дуудузын ка-
ды, школа лесничествонун
шугуму-биле ажиллап тур-
ган. 15 кижикч өөреникчилер
эвеноон башкы Клавдия
Сугдур-оол уауртуп турган.
Эвено чартык гектар черге
өзүмнерин ажаалдазын чору-
дуп, боң үнүштөр ашталгын
кылмы, сугтарып турган.

Механизатор Хоюг-оол Би-
линчаа дөрт гектар черде
олурткан Сибирь теректеринин
өзүмнерин ажаалдазын чо-
рудуп, сугтарыла болгаш өс-
кө-даа ажилдары механизас-
таан арга-биле кылмы келген.
Бо чылын ийш өстүрер черин
ажылдакчылары 4 миллион
хире өзүмнерин бээрин план-
нап.

Эрткен чылын ийш болгаш
үш чыл назымдыг дымчгалар-
тарын — 1 миллион дөштү ту-
гаш, Чоң-Хемчик, Барын,
Хемчик, Сут-Хем районна-
гы девиксээрлерин тарып олу-
тур-биле чоруткан. Амгы
үеде ийш өстүрер черин де-
виксээринде ажил-агын хай-
намышкынмын. Ында 20 кижик-
чиг Бригаданы Чепал-оол
Кертишча бедилгил удурутур.
Олар чыл дүзүзүндө бир болгаш
ийш чыл назымдыг өзүмнерин
ажылдакчылар келген. Ажил-
дакчылар Зоя Седер-оол,
Аншпаа Догат, Лариса
Айык олар чаш өзүмнерин өс-
түрер талазы-биле арга-дур-
жугаларын өөртүнө күзөлдө-
биле дамчыдып берип, ажил-
га үлгөрин көргүзүп турар.

Омак-хөгүдү, ийлиг-шоорлук
обдар, кыстары районун
ажыл-ишчилери улуг өөрүшкү-
биле уткуп, хүлөп алдылар.
Суг-Асы Култура бажымын-
да «Ак-хөк Суг-Хөк» агит-
култоргазынын бот-тынын-
гыр көдө артыстери мэлчын
варын, сикелчилерин, алыч-
лары болу бергекер.

Култура кидизинин эрге-
дөдөн Доржу Ак-кыстын
улурутулгазы-биле 9 кижик
«Суг-Хөк» совхозун Алым-
Ишкинде мал чемини беле-
келде ажиллап турар мал-
чынарга бараан болганар.

Оларын концерт кыска-даа
болза, солун, утка-шынары үе-
нин байдалына таарымчалык,
ырлары, шүлүктөр, интерме-
диалары соңураганым. Болу-
күсүлчилеринин «Ишкине-
рим», «Хөйжү сугга барысаар

мен» деп ырларын күстөк-
кын, Култура бажымын дин-
ректор Валерий Ооржактын
«Ленинге» деп шүлүктү ном-
чанын, автокүб эрелчелчиз
Лина Ооржактын «Декей-оо»
деп танымн ээлгир, чараш

ойнаанын сикелчилер магадап,
алын чаксап соңураганар.
Агитбригадын кыска арты-
стери концерт программасын
улам чартып, байлакан,
ажыл-ишчилерге ам-лаа аян
туудуп бараан болулар.

Б. ОНДАР.
Сут-Хөк район.

Т. НУРСАТ.
Улуг-Хем район.

Малчыннарга, сикелчилерге

